

**DÔCHODKOVÉ ZABEZPEČENIE V SLOVENSKEJ REPUBLIKE
v kontexte európskych dôchodkových systémov a ich súčasných reforiem**

Martina Lubyová

**Friedrich Ebert Stiftung
Zastúpenie v Slovenskej republike**

Október 1997

• Prognostický ústav SAV, Šancová 56, 813 64 Bratislava, Tel. 395 256, Fax 395 029, E-mail:
Lubyova@progeko.savba.sk

C 97 - 03908

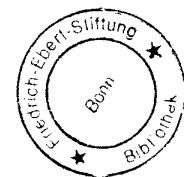
Obsah

Úvod

1. Úroveň základného systému dôchodkového zabezpečenia vzhľadom na základné makroekonomické ukazovatele
 - 1.1. Pomer výdavkov na dôchody k hrubému domácomu produktu
 - 1.2. Aktuálna spravidlivosť repartičného dôchodkového systému
2. Distribučné charakteristiky základného systému dôchodkového zabezpečenia
 - 2.1. Príjmová a výdavková nerovnosť medzi dôchodcami
 - 2.2. Miera nahradenia priemernej mzdy dôchodkami
3. Porovnanie repartičného a fondového systému dôchodkového zabezpečenia
 - 3.1. Porovnanie z hľadiska celkových ekonomických efektov
 - 3.2. Konštrukcia výpočtu dávok pre individuálneho účastníka
 - A. Repartičný systém dôchodkového zabezpečenia
 - B. Financovanie z osobných úspor
 - C. Dôchodkový fond s kapitalizáciou prostriedkov
4. Ďalšie dôležité aspekty dôchodkového systému v medzinárodnom porovnaní
 - 4.1. Mechanizmus valorizácie
 - 4.2. Prispevkové zataženie a úloha štátu
 - 4.3. Zvyšovanie dôchodkového veku
5. Zhrnutie

Bibliografia

C 97 - 03908

Úvod

Vzhľadom na bližiacu sa reformu systému sociálneho zabezpečenia v SR sa problematika dôchodkového zabezpečenia dostáva i u nás do popredia verejného záujmu. Predkladaná štúdia má za cieľ predstaviť niektoré črty terajšieho i budúceho dôchodkového zabezpečenia v SR v širšom medzinárodnom kontexte. Ide najmä o porovnanie základných charakteristík nášho systému so stavom v členských krajinách Európskej únie, a tiež s vývojom v ostatných krajinách visegrádskej štvorky.

Okrem hodnotenia celkových ekonomických efektov som sa pokúsila aj o zhodnotenie niektorých variant vývoja z pohľadu individuálneho účastníka systému. Kvôli tomuto priblíženiu je v štúdii zahrnutých aj niekoľko modelových výpočtov dôchodku pre tzv. priemerného účastníka. Výpočty sa zakladajú na predikciach vývoja relevantných makroekonomických veličín. Tieto treba chápať ako rámcový scenár pre jednotlivé výpočty, pričom dopad odchyiek od scenára je naznačený v diskusii.

Porovnávacie aspekty štúdie sú založené zväčša na materiáloch ILO, OECD, World Bank, IMF a International Social Security Association, ako sú uvedené v bibliografii.

Štúdia bola vypracovaná s podporou nadácie Friedericha Eberta (Friedrich Ebert Stiftung, zastúpenie v Slovenskej Republike), ktorej by som sa chcela i touto cestou podakovať.

1. Úroveň základného systému dôchodkového zabezpečenia vzhľadom na základné makroekonomicke ukazovatele

1.1. Pomer výdavkov na dôchodky k hrubému domácomu produktu

Pri hodnotení celkového zástoja systému dôchodkového zabezpečenia v ekonomike danej krajiny je klúčovým ukazovateľom pomer výdavkov na sociálne zabezpečenie k hrubému domácomu produktu (HDP). V kontexte dôchodkového zabezpečenia teda pôde o celkové ročné výdavky na dôchodky vzťahnuté k ročnému HDP. Táto veľičina má v repartíčnom systéme dôchodkového zabezpečenia dvojakú významnosť. Z hľadiska makroekonomickej interakcie vyjadruje záťaž, ktorú predstavujú výplaty dôchodkov v danej ekonomike, t.j. miernu transferu prostriedkov od ekonomickej aktívnejšej obyvateľstva dôchodcom. Z hľadiska poistnej matematiky je tento pomer parametrom pre určovanie kritérií tzv. aktuárnej spravodlivosti dôchodkového systému. Obe hľadiská budú v ďalšom podrobnejšie diskutované.

V úvode treba pripomienuť, že pomer dôchodkov k HDP prekonal v tzv. prechodových ekonomikách po roku 1989 pomere prudký nárasť. Tento náras bol do istej miery spojený so zachovaním reálnej úrovne dôchodkov. Napríklad v štyroch visegrádskych krajinách (V4) - Poľsku, Maďarsku, ČR a Slovensku sa v pomerne krátkom počiatokom obdobia ekonomickej transformácie v rokoch 1990 - 1993 index reálnych dôchodkov dramaticky znižil zo 100 na 78, 79, 74, a 73 bodov (v uvedenom poradí).¹ Pritom v krajinách, v ktorých reálna úroveň dôchodkov klesla relativne menej sa pomer dôchodkov k HDP zvýšil viac. Napr. v Poľsku sa v období 1990-93 výdavky na dôchodky vyjadrené ako percentá HDP takmer zdvojnásobili (z 8.1 % na 14.72 %)². Na Slovensku sa v uvedenom období tento pomer zvýšil len mierne (zo 7.4 % na 8.9 %)³.

Treba poznamenať, že vo vyspelých ekonomikách západnej Európy sa pomer výdavkov na dôchodky k HDP v roku 1994 pohyboval bežne nad úrovňou 10 %, pričom najvyššie hodnoty (vyše 14 %) dosahoval v Rakúsku a Taliansku⁴. Za daného stavu boli obe spomenuté krajinu horúcimi kandidátmi na rozsiahlejšie dôchodkové reformy namierené na udržanie dlhodobej finančnej rovnováhy⁵. Vzhľadom na demografické tlaky takmer vo všetkých spomenutých krajinách v poslednom období silne trend na prechod časti zabezpečenia od repartíčnych systémov (s priebežným financovaním) na fondové systémy (s kapitalizáciou príspevkov). Popri zavádzaní novej právnej úpravy v oblasti sociálneho zabezpečenia prebieha diskusia o tomto probléme v súčasnosti aj u nás. V ďalšom sa preto zmienime aj o výhodach a nevýhodach oboch spomenutých systémov z pohľadu ekonomiky ako celku i jednotlivých účastníkov.

Jedným z klúčových faktorov ovplyvňujúcich pomer dôchodkov k HDP je tzv. demografický pomer závislosti, t.j. pomer obyvateľstva v poproduktívnom veku k obyvateľstvu v produktívnom veku. Na účely modelovania vplyvu tohto faktora na vývoj pomeru dôchodkov k HDP možno použiť schématický model ekonomiky, v ktorom za určitých predpokladov⁶ možno tieto dve veličiny dať do priamej závislosti. Ďalšími dvomi faktormi, ktoré v modeli nemožno vyniechať sú vývoj produktivity a stupeň indexácie reálnych priemerných dôchodkov k priemerným reálnym mzdám. Ide tu o implicitnú indexáciu, nakoľko i v tých dôchodkových systémoch, kde sa indexuje voči mzdám, sú meradlom mzdý nominálne. Implicitná indexácia dôchodkov je teda výsledkom jedнакému valorizácie dôchodkov, jednak ostatných pomerov v ekonomike (rastu nominálnych miezd a inflácie).

¹ ILO (1995)

² Perraudin and Pujol (1994)

³ Lubyová (1996)

⁴ Koch and Thimann (1997)

⁵ Tzv. Diniho reforma sa uskutočnila v Taliansku v r. 1993 a tzv. fiškálny konsolidáčny balíček v Rakúsku v r. 1996/97. Hlavnými príčinami problémov v oboch systémoch bola pomerne veľkoryšá úroveň dávok, v Taliansku kombinovaná s nízkym dôchodkovým vekom a v Rakúsku s takmer plošným využívaním predčasného odchodu do starobného dôchodku.

⁶ Ide o zjednodušený model trhu práce, kde sa zanedbáva efekt nezamestnanosti a predpokladá sa, že všetci obyvatelia v produktívnom veku pracujú a všetci v poproduktívnom veku poberajú dôchodok. Produkčná technológia má Cobb-Douglasovu formu.

Na účely schématického zobrazenia vplyvu demografických pomerov na Slovensku na pomer dôchodkov k HDP v období 1995 až 2015, predpokladajme napríklad rast produktivity o 1 % ročne a tri rôzne úrovne implicitnej indexácie $i = 0,1; 0,2; \text{ a } 0,5$. Výsledný trend je zobrazený na obrázku 1.1. Pripomíname, že tu nejde o modelovanie skutočného pomeru dôchodkov k HDP (ktorý nebude ani spočiatku klesať), ale o zobrazenie vplyvu demografie na vývoj tohto pomeru. Z obrázku je vidieť, že v najbližších rokoch sa demografické pomery ešte kriticky neprejavia a tlak na pomer dôchodkov k HDP zosilnie až v období po roku 2005.

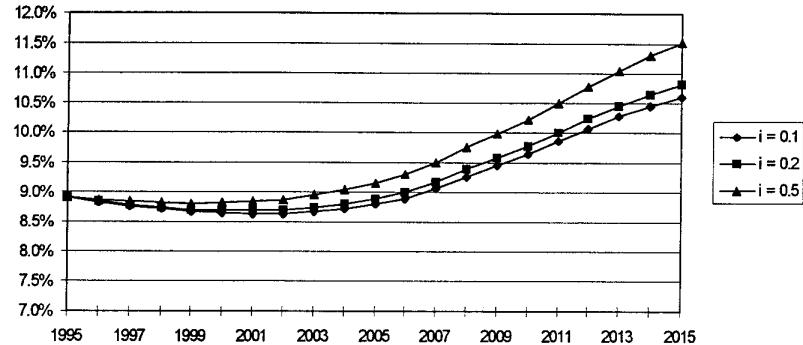
Tento pomerne príaznivý počiatočný trend môže zvrátiť nezamestnanosť, s ktorou sa v modeli nepočíta. Ak by sa demografický pomer modifikoval tak, že miesto produktívnej populácie by sa uvažovali len zamestnaní a miesto poproductívnej populácie dôchodcovia a nezamestnaní, tlaky na pomer dôchodkov k HDP z tohto modifikovaného demografického pomeru by sa prejavili skôr alebo neskôr, v závislosti od toho, aké sú pre systém náklady na nezamestnaného v porovnaní s dôchodcom⁷. Citlivosť voči implicitnej indexácii by sa vcelku nezmenila, pokial by sa nezamestnanosť správala proporcionálne. Ako vidno na obrázku, vyšší stupeň implicitnej indexácie dôchodkov voči reálnym mzdám znamená väčší tlak na pomer dôchodkov k HDP.

Vzhľadom na navrhovanú zákonnú úpravu v SR⁸ možno povedať, že stupeň implicitnej indexácie dôchodkov voči reálnym mzdám bude závisieť od vzájomného správania sa miezd a inflácie. Pokial by nominálne mzdy rásť rýchlejšie ako inflácia, implicitná indexácia bude klesať. Miera nahradenia priemernej mzdy priemerným dôchodkom v reálnom vyjadrení sa teda bude znižovať. Pokial by naopak inflácia predbiehala rast nominálnych miezd, stupeň implicitnej indexácie dôchodkov by sa neznižoval. Prípadná dlhodobejšia mzdová regulácia ovplyvňujúca tempo rastu miezd by teda mala mať dopad aj na reálne miery nahradenia miezd dôchodkami a na celkový pomer výdavkov na dôchodky k HDP.

⁷ Perraudin and Pujol (1994) v Poľsku napríklad odhadli tento pomer na 0,3.

⁸ Navrhovaná zákonná úprava v SR počíta so zmiešanou indexáciou dôchodkov voči nárastom životných nákladov a nominálnych miezd, a to vždy k nižšiemu z nich.

Obr. 1.1 Vplyv demografických pomerov na vývoj pomera dôchodkov k HDP v závislosti od stupňa implicitnej indexácie dôchodkov voči reálnym mzdám (i)

1.2. Aktuárna spravodlivosť repartičného dôchodkového systému

S využitím poistnej matematiky možno repartičné dôchodkové systémy porovnávať s fondovými systémami z hľadiska ich prínosu pre jednotlivých účastníkov systému. Akýmsi kritériom spravodlivosti je tzv. aktuárna spravodlivosť dôchodkového zabezpečenia, ktorá spočíva v porovnaní súčasných hodnôt príspevkov zaplatených počas aktívneho obdobia a súčasných hodnôt dôchodkov vyplatených po penzionovaní.⁹

Na povinné odvody príspevkov do dôchodkového fondu v repartičnom systéme sa totiž dá nahliať ako na nútene úspory účastníkov. Tieto možno posudzovať z dvoch hľadísk. Z hľadiska ekonomickej teórie sú nútene úspory pre občana nevyhodné najmä v stave obmedzenej likvidity, t.j. keďže je prístup k úverovým prostriedkom pre fyzické osoby sťažený. Takéto obmedzenie je u nás cieľne najmä pre mladých ľudí, ktorí musia investovať značné prostriedky napríklad pri obstarávaní bývania. Na jednej strane musia povinne sporíť na svoje budúce dôchodkové zabezpečenie, na druhej strane majú nedostatok likvidných finančných prostriedkov. S prostriedkami odvedenými do fondu dôchodkového zabezpečenia nemajú možnosť disponovať, pričom postupom času sa zhodnocovaním kumulovaných príspevkov dosahujú značné čiastky.

Z hľadiska kritéria aktuárnej spravodlivosti je spravodlivosť v repartičnom dôchodkovom systéme zabezpečená rovnosťou súčasnej hodnoty účastníkových príspevkov a dávok.¹⁰ Pri dodržaní tejto podmienky by mal byť účastník z hľadiska návratnosti prostriedkov prakticky indiferentný medzi osobnými úsporami a úsporami v rámci repartičného dôchodkového systému. V ekonomike kde ekonomicky aktívne obyvateľstvo rastie tempom n , reálne mzdy tempom v a čistá reálna úroková miera je r , sa podmienka aktuárnej spravodlivosti vyjadruje rovnosťou reálnej ročnej úrokovej mieri a súčtu tempa rastu reálnych miezd a ekonomicky činného obyvateľstva.

⁹ Súčasná hodnota, niekedy nazývaná aj diskontovaná hodnota, je prevedením budúceho toku platieb do súčasnosti pomocou diskontného faktora $1/(1+i)$, kde i označuje nominálnu úrokovú mieru.

¹⁰ Odvodenie uvedeného vzťahu vid' napr. v Perraudin and Pujol (1994)

Podmienky aktuárnej spravodlivosti dôchodkového systému s repartičným financovaním

$$r = u + v$$

r = reálna úroková miera

u = tempo rastu ekonomickej aktívnej obyvateľstva

v = tempo rastu reálnych miezd

Pokiaľ by reálna úroková miera prevládala nad súčtom ostatných dvoch veličín, sporenie v rámci repartičného systému by bolo pre účastníka nevýhodné. Kapitalizáciou svojich príspevkov by totiž mohol dosiahnuť väčšie výnosy než jeho budúce platby z dôchodkového systému.

Vzhľadom na obdobie ekonomickej transformácie v SR je ľahko vyhodnocovať vývoj tempa rastu jednotlivých ukazovateľov. Najmä obdobie rokov 1989 až 1991 bolo charakteristické pomerne veľkými výkyvmi. Doterajšie skúsenosti ukazujú, že počas obdobia od roku 1992 sa počet ekonomickej aktívnej obyvateľstva zvyšoval len veľmi mierne, priemerne zhruba o 0,3% ročne, pričom vývoj bol nerovnomerný a v niektorých rokoch došlo i k poklesu celkového počtu ekonomickej aktívnych. Priemerné reálne mzdy spočiatku značne poklesli, najmä v dôsledku liberalizácie cien v roku 1991. Zhruba od roku 1993 začal postupný nárast, pričom priemerný medziročný rast predstavoval asi 4 %. Pri zachovaní uvedených parametrov by sa teda podľa podmienky aktuárnej spravodlivosti vyžadovala aspoň 5 %-ná čistá reálna úroková miera¹¹.

Pre výhľad do budúcnosti možno povedať, že počet ekonomickej aktívnej obyvateľstva pravdepodobne nebude vykazovať podstatné fluktuácie, resp. rast. Určujúcim vo vzťahu k reálnej úrokovej mieri bude teda pravdepodobne rast reálnych miezd. V tomto smere sa mzdová regulácia môže prejať nepriaznivo, napäťoľko môže spôsobiť zaostávanie rastu reálnych miezd za reálnou úrokovou mierou.¹² K tomuto zaostávaniu môže prispieť i fakt, že úrokové mيري v prechodových ekonomikách sú napospol pomerne vysoké, keďže sčasti reflekujú vysokú rizikovú prémii vo vzťahu k inflácii a devalvácii. Pokiaľ by sme napríklad predpokladali, že čistá nominálna úroková miera na dlhodobé vklady v peňažných ústavoch sa bude pohybovať okolo 10 % a inflácia bude stabilizovaná zhruba na úrovni 7 %, reálna úroková miera by dosahovala hodnotu okolo 3 %. Ak ďalej predpokladáme, že rast ekonomickej aktívnej obyvateľstva nebude významný, resp. v dlhodobom meradle bude klesať, rast reálnych miezd by museli kompenzovať uvedenú úroveň 3 %. To by znamenalo, že nominálne mzdy by museli ročne rásť zhruba o 10 %.

Vo všeobecnosti možno povedať, že pri uplatnení mzdovej regulácie by mal nárast nominálnych miezd pokryť infláciu a rast produktivity. Z uvedeného príkladu vyplýva, že produktivita by mala rásť asi o 3 %, čo je dlhodobo nerealistický predpoklad. Preto je dôvodné očakávať, že regulované nominálne mzdy by v takomto systéme rásli o menej ako 10 % a podmienka aktuárnej spravodlivosti dôchodkového systému by nebola zachovaná.

2. Distribučné charakteristiky základného systému dôchodkového zabezpečenia

2.1. Príjmová a výdavková nerovnosť medzi dôchodcami

V období pred rokom 1989 bolo pre slovenskú spoločnosť charakteristické pomerne vyravnane rozdelenie príjmov: stupeň príjmovej nerovnosti dosahoval jednu z najnižších hodnôt spomedzi bývalých socialistických krajín východnej a strednej Európy. Pred rokom 1989 bolo možné príjmové rozdelenie

¹¹ Uvedená hranica je spodným limitom, napäťoľko treba zohľadniť, že do ekonomickej aktívnej obyvateľstva sa zarátavajú i nezamestnaní, za ktorých odvádzajú minimálne poistné štát a druhotné poistné Národný úrad práce, ktorý opäť čerpá z príspevkov zamestnancov a zamestnávateľov. Financovanie budúci dôchodkov pre nezamestnaných teda zaťažuje najmä zamestnancov a zamestnávateľov.

¹² Samotný fakt, že i dôchody by boli regulované, resp. indexované voči reálnym mzdám, nehrá z hľadiska aktuárnej spravodlivosti rolu, pretože tu ide fakticky o porovnanie výnosov z nútenej úspor v rámci dôchodkového systému a potenciálnych výnosov z iného druhu kapitalizácie pri bežnej reálnej úrokovej mieri.

takmer stotožniť s rozdelením miezd a iných pracovných príjmov a transferov, nakoľko kapitálové príjmy a príjmy z majetku alebo súkromného podnikania nehrali v tomto období žiadnu, resp. len veľmi nevýznamnú úlohu.

Štandardným spôsobom vyjadrenia nerovnosti je výpočet tzv. indexov nerovnosti: Gini, Theilovo T a Theilovo N. Ide o koeficienty, ktoré môžu nadobúdať hodnoty od 0 po 1. Čím je hodnota koeficientu vyššia, tým je väčšia nerovnosť a naopak. Porovnanie Gini indexov vypočítaných pre niektoré krajiny v období konca 80-tych rokov je uvedené v Tab. 2.1.

Tab. 2.1. Príjmová nerovnosť vo vybraných krajinách koncom 80-tých rokov

Krajina	Gini index
Slovenská republika	0.192
Česká republika	0.194
Maďarsko	0.230
Poľsko	0.260
Švédsko	0.205
Nórsko	0.243
Kanada	0.299
USA	0.326
Nemecko	0.340

Prameň: Sodomová a kol., 1996

Ako vidno z tabuľky, nivelizácia príjmov bola na Slovensku pomerne výrazná. Príjmová nerovnosť bola o niečo nižšia ako v Českej republike a podstatne nižšia ako napríklad v Maďarsku a Poľsku.

Podobné závery možno urobiť aj na základe iných štúdií, napríklad podľa údajov z porovnávacej štúdie Svetovej banky¹³, ktorá sa zaobrá vývinom diferenciácie miezd v jednotlivých krajinách strednej a východnej Európy v období ekonomickej transformácie. Základným záverom štúdie je konštatovanie, že rozdelenia pracovných príjmov (miez) v týchto krajinách prekonali po roku 1989 podstatnú diferenciáciu. Mzdové príjmy sa presunuli od pomerne slabo platenej väčšiny k pomerne dobre platenej menšine pracovníkov. Okolo 70 - 80 percent pracovníkov stratilo svoj podiel na celkovom objeme miezd v prospech skupiny približne 20 - 30 percent pracovníkov. Mzdová návrtnosť investícii do vzdelenia sa postupne zvyšovala, podobne ako aj celková zárobková nerovnosť, ktorá vo väčšine stredo- a východoeurópskych krajín dosiahla úroveň bežnú v štátoch OECD. V tomto smere prekvapujúcim bol vývin na Slovensku, ktoré si podľa výsledkov štúdie ešte v roku 1993 zachovalo takmer rovnaké rozdelenie miezd ako pred rokom 1989. I keď došlo k absolútnemu nárastu nominálnych miezd a k postupnému vyrovnaniu počiatocného poklesu reálnych miezd, celková úroveň nerovnosti sa takmer nezvýšila. Hodnota Gini koeficientu v SR podľa uvedenej štúdie bola v roku 1987 približne 0.194, do roku 1989 vzrástla na 0.196, avšak v roku 1993 dosiahla len úroveň 0.197. Porovnatelný údaj v roku 1993 bol pre Českú republiku 0.257, Maďarsko 0.315, Poľsko 0.257, Slovinsko 0.273, Rumunsko 0.229 a Bulharsko 0.251. Vo všetkých uvedených krajinách okrem SR došlo k podstatnému nárastu tohto indexu nerovnosti.

Vo svetle týchto faktov je nutné posudzovať i príjmové rozdelenie medzi slovenskými dôchodcami. Jednou z prvých štúdií v tomto smere bola práca založená na vyhodnotení údajov z tzv. štatistiky rodinných účtov¹⁴, ktorá sa zaobrá vývojom nerovnosti na Slovensku a v Českej republike v období 1989 - 1992¹⁵. Hlavným záverom štúdie je konštatovanie, že príjmová a výdavková nerovnosť v uvedenom období mierne vzrástla takmer pre všetky sledované spoločenské skupiny, pričom na Slovensku bol nárast nižší ako v ČR. Zaujímavým výsledkom bolo zistenie, že v uvedenom období

¹³ Rutkowski (1996)

¹⁴ Pravidelné zisťovanie o príjmoch a výdavkoch obyvateľstva vykonávané Štatistickým úradom SR.

¹⁵ Garner, Lubyová, Terrell (1994)

došlo k poklesu nerovnosti pre jednu spoločenskú skupinu - domácnosti dôchodcov bez ekonomickej aktívnych členov v SR. Hoci štúdia sa nezaoberala interpretáciou tohto výsledku, s odstupom času možno dodáť, že jedným z faktorov prispievajúcich k nivelizácií príjmov dôchodcov v SR je i valorizačný mechanizmus zavedený v roku 1991. Valorizácia totiž pôsobi i ako prevencia proti inflačnému podmývaniu reálnej úrovne dôchodkov. Vymeriavací základ sa zatiaľ neindexuje voči životným nákladom alebo iným makroekonomickým ukazovateľom. Ako bolo ukázané na konkrétnych výpočtoch v predošej štúdiu venovanej dôchodkovému zabezpečeniu v SR¹⁶, ad hoc valorizácia starobrnoch dôchodkov na Slovensku vykazuje systematickú tendenciu valorizovať pomerne viac staršie a nižšie dôchodky, čím prispieva odstraňovaniu príjmovej nerovnosti medzi dôchodcami a k celkovému nivelizávaniu ich príjmov. Mierny nárast diferenciácie pracovných príjmov bol teda dôchodkovým systémom „prefiltrovany“ do mierneho poklesu diferenciácie príjmov dôchodcov. Tento stav nie je zrejme výsledkom zámernej snahy o nivelizáciu, ale skôr dôsledkom toho, že na proporcionálne valorizovanie vyšších dôchodkov nie sú prostriedky. Siahajú sa teda k redistribúcii v rámci systému dôchodkového zabezpečenia.

Príjmovou nerovnosťou v SR v roku 1993 sa zaoberala aj štúdia OECD zameraná na trh práce a sociálnu politiku na Slovensku¹⁷. Hlavným zámerom štúdie v tomto smere bolo posúdiť efektivnosť sociálnych transferov pri odstraňovaní príjmovej nerovnosti a chudoby. Východiskom bolo porovnanie distribučných charakteristik pre tzv. pracovné príjmy domácností a pre celkové príjmy, pričom rozdiel medzi týmito dvomi druhmi príjmov bol tvorený prevažne sociálnymi transfermi. Levi podiel na celkovom objeme transferov mali práve dôchodky. Výsledkom bolo zistenie, že úroveň nerovnosti vlastná pracovným príjomom bola podstatne znižená sociálnymi transfermi, ktoré boli distribuované pomerne viac chudobnejším domácnosťam a pomerne menej domácnosťam bohatším. To svedčí o zacielení sociálnych transferov na domácnosti, ktoré skutočne pomoc potrebujú. Na Slovensku sú príjemcami väčšej časti sociálnych transferov domácnosti nachádzajúce sa v spodných percentiliach príjmovej distribúcie, čo nie je typické pre všetky krajinu OECD a napríklad ani pre Poľsko. Relativná pozícia jednotlivých spoločenských skupín nebola prerozdelením transferov dotknutá, avšak v rámci spoločenských skupín bola nerovnosť znižená, a to najviac pre robotníkov a roľníkov. Opäť sa konštatovala prekvapivo nízka úroveň nerovnosti medzi slovenskými dôchodcami.

Časové porovnanie vývinu príjmovej a výdavkovej nerovnosti medzi domácnosťami dôchodcov v SR bolo vypracované v rámci štúdie o celkovom vývine nerovnosti v SR počas obdobia ekonomickej transformácie¹⁸. Stručné zhmatenie výsledkov je zachytené v tabuľke 2.2.

¹⁶ Lubyová (1996)

¹⁷ OECD (1996)

¹⁸ Lubyová and Moravčíková (1996). Uvedené údaje sa zakladajú na štatistických rodinných účtov SR, metodologicky upravovaných na ekvivalentné príjmy domácností podľa škály OECD.

Tab. 2.2. Vývoj príjmovej a výdavkovej nerovnosti medzi domácnosťami dôchodcov bez ekonomickej aktívnych členov v SR

Gru	Celkové príjmy	Pracovné príjmy	Transfery	Výdavky
1989	0,166	0,527	0,144	0,178
1992	0,171	0,614	0,099	0,147
1995	0,146	0,597	0,122	0,161
Tabuľka T	Celkové príjmy	Pracovné príjmy	Transfery	Výdavky
1989	0,048	0,509	0,033	0,055
1992	0,096	0,955	0,016	0,039
1995	0,034	0,651	0,023	0,041
Tabuľka N	Celkové príjmy	Pracovné príjmy	Transfery	Výdavky
1989	0,044	0,513	0,032	0,052
1992	0,061	0,694	0,016	0,036
1995	0,034	0,687	0,024	0,041

Prameň: Lubyová, M., Moravčíková, I., 1996

Pozn.: Ide o čisté ekvivalentné príjmy a výdavky domácností prepočítané podľa ekvivalentnej škály OECD

Z výsledkov tabuľky možno zovšeobecniť niekoľko trendov:

- Tendencie vývoja u všetkých uvedených charakteristik nerovnosti boli opačné v obdobiach 1989-1992 a 1992-1995. Prejavil sa tu najmä destabilizujúci vplyv rokov 1990 a 1991 s liberalizáciou cien, absenciou valorizačného mechanizmu dôchodkov, a p.
- Nerovnosť v oblasti pracovných príjmov ako jediná počas celého obdobia mierne rásťla (i keď po roku 1992 bol zaznamenaný mierny pokles).
- Zaujímavý bol vývin v oblasti transferových príjmov, ktoré sú tvorené prevažne dôchodkami. Úroveň nerovnosti je tu najnižšia, pričom táto vo počiatokom obdobia do roku 1992 ešte mierne poklesla. Po roku 1992 nerovnosť mierne vzrástla, ale v roku 1995 ešte stále nedosiahla úroveň roku 1989 a nadálej zostáva najnižšia medzi všetkými uvedenými charakteristikami.
- V oblasti výdavkov možno tiež konštatovať celkové zniženie úrovne nerovnosti počas obdobia 1989 až 1995. Pokial by sme priupustili, že pôžičky a úspory hrali v hospodárení domácností dôležitú úlohu, výdavky by boli lepším ukazovateľom okamžitého blahobytu domácností než ich príjmy.

Uvedené výpočty teda potvrdzujú tézu o nivelizácii príjmov a výdavkov medzi slovenskými dôchodcovskými domácnosťami počas ekonomickej transformácie, čo predstavuje opačný vývojový trend než u ostatných spoločenských skupín.

Pre porovnanie úrovne nerovnosti v skupine dôchodcovských domácností a v iných spoločenských skupinách možno uviesť výsledky pre celkové čisté ekvivalentné príjmy domácností porovnávajúce stav v rokoch 1989 a 1995 (tabuľka 2.3.).

Tab. 2.3. Vývoj nerovnosti v oblasti čistých ekvivalentných príjmov domácností v SR podľa spoločenských skupín

	Gini		Theil T		Theil N	
	1989	1995	1989	1995	1989	1995
Robotníci	0,185	0,195	0,067	0,065	0,058	0,061
Rolníci	0,188	0,214	0,061	0,097	0,057	0,048
SZČO (a)	-	0,247	-	0,128	-	0,104
Zamestnanci	0,192	0,221	0,062	0,097	0,058	0,083
Dôchodci (b)	0,166	0,146	0,048	0,034	0,044	0,034

Prameň: Lubyová, M., Moravčíková, I., 1996

Pozn.:
 (a) SZČO = samostatne zárobkovo činné osoby, v r. 1989 sa SZČO nesledovali
 (b) Ide o domácnosti dôchodcov bez ekonomickej aktívnych členov

Všetky tri miery nerovnosti poukazujú na pomerne stále vzostupné usporiadanie spoločenských skupín podľa úrovne ich vnútornnej nerovnosti v nasledujúcom poradí: domácnosti dôchodcov bez ekonomickej aktívnych členov, robotníkov, rolníkov, zamestnancov a samostatne zárobkovo činných osôb. Opäť viďno, že nerovnosť medzi dôchodcami počas transformácie poklesla, pričom bola i zostáva najnižšia spomedzi uvedených spoločenských skupín. Okrem už spomenutej valorizácie sa na tomto stave podieľa aj pomerne vysoká miera prerozdelenia prostriedkov v rámci systému dôchodkového zabezpečenia. Táto je dôsledkom rôznych kvantitatívnych obmedzení, akými sú napríklad redukcia poistených príjmov pri výpočte vymeriacieho základu pre dôchodok, disproporcia medzi maximálnym vymeriacim základom pre príspevky a pre dôchodky, zvyšovanie dôchodku ako jediného zdroja príjmu, a p.

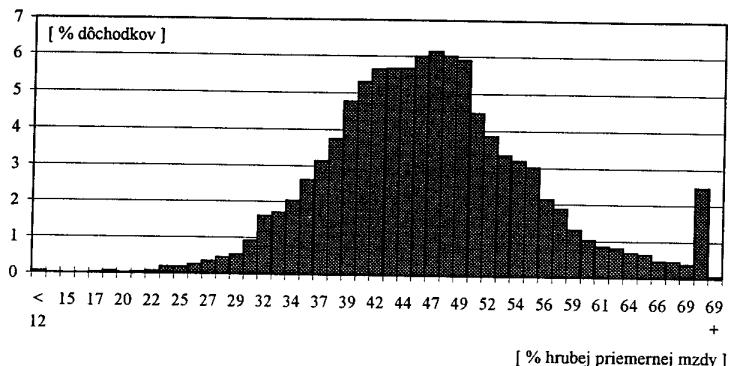
2.2. Miera nahradenia priemernej mzdy dôchodkami

Ďalšou dôležitou charakteristikou rozdelenia príjmov medzi dôchodcami je rozdelenie samotných dôchodkov podľa tzv. miery nahradenia hrubej mzdy. Tu uvedené výpočty sa zakladajú na agregovaných charakteristikách, a to rozdeleniu vyplácaných dôchodkov podľa intervalových pásiem a priemernej hrubej mzdy v ekonomike v danom roku. Situácia na Slovensku v roku 1996 je znázornená na obrázku 2.1. Rozdelenie je pomerne symetrické s modusovou hodnotou pohybujúcou sa okolo 47 percent hrubej priemernej mzdy, pričom v hornej časti rozdelenia sa asymetricky nachádza pomerne silná skupina najvyšších dôchodkov v oblasti okolo 70 percent hrubej priemernej mzdy.

Pre porovnanie na obrázku 2.2 je vidno obdobné rozdelenie pre Maďarsko v roku 1994. Ide o rozdelenie dôchodkov podľa ich výšky v januári 1994 v pomere k hrubej priemernej mzde za rok 1993¹⁹. Rozdelenie vykazuje menšiu symetriu ako v SR a vyššie maximálne miery nahradenia. Nakol'ko jemnosť delenia intervalov je nižšia ako v prípade SR, agregáciou slovenských údajov na približne rovnaké intervale bol možné dosiahnuť porovnatelné zobrazenie oboch rozdelení na obrázku 2.3. Ide o kumulatívne počty dôchodkov dosahujúcich určité mieru nahradenia. Z porovnania je zrejmé, že na Slovensku (i keď s časovým posunom) boli miery nahradenia u podstatnej časti dôchodcov vyššie než v Maďarsku. Absolútne i relativne obmedzenia najvyššej výmery starobného dôchodku u nás boli efektívnejšie a vyústili do nižších maximálnych mier nahradenia. Uvedené výsledky opäť potvrdzujú menšiu úroveň nerovnosti medzi dôchodkami v SR.

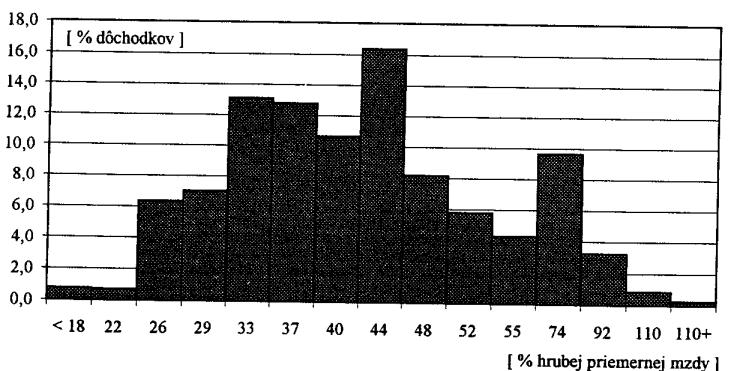
¹⁹ V dôsledku tohto posunu môžu byť pomery systematicky mierne nadhodnotené, ale rozdelenie zostáva zachované.

Obr. 2.1. Miera nahradenia - rozdelenie dôchodkov podľa vztahu k hrubej priemernej mzde, SR 1996

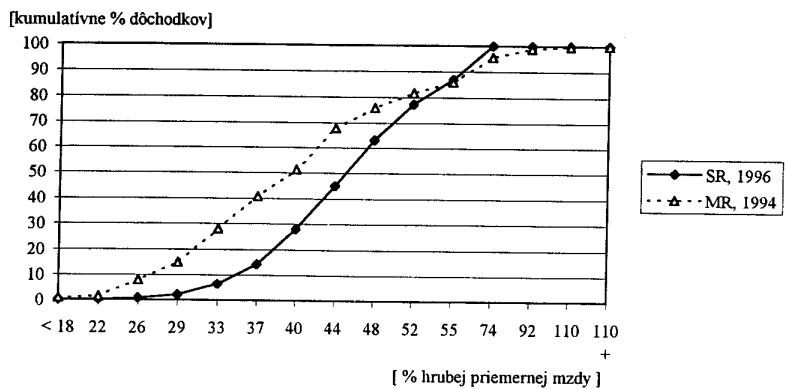
Prameň: Štatistická ročenka z oblasti dôchodkového zabezpečenia 1996, Sociálna poisťovňa

Obr. 2.2. Miera nahradenia - rozdelenie dôchodkov podľa vztahu k hrubej priemernej mzde, Maďarsko 1994

Prameň: ILO (1995)

Obr. 2.3. Miera nahradenia - rozdelenie dôchodkov podľa vzťahu k hrubej priemernej mzde

Prameň: Štatistická ročenka z oblasti dôchodkového zabezpečenia 1996, Sociálna poisťovňa; ILO (1995)

Pre porovnanie možno uviesť, že najvyššie mيري nahradenia priemernej hrubej mzdy priemerným dôchodkom sa dosahujú v už spomenutých dôchodkových systémoch Rakúska a Talianska. V súvislosti s veľkorysými dávkami sa oba systémy dostali do krízy vyžadujúcej striktné reformy. V Rakúsku napríklad v roku 1994 priemerný dôchodok predstavoval 76 % priemernej hrubej mzdy²⁰, v Taliansku bol podľa údajov Eurostatu novopríznaný plný starobný dôchodok v roku 1993 rovný 78 % hrubej priemernej mzdy.

Vzhľadom na rozmanitosť dôchodkových systémov je pomerne komplikované porovnať priemerné mيري nahradenia miest dôchodkami. Určitým meradlom distribúcie dôchodkov v rámci daného systému je napríklad maximálna miera nahradenia vymeriavacieho základu dôchodkom, ktorá je daná samotnou konštrukciou dôchodkov (najmä vymeriavacimi sadzbami a dĺžkou započítateľného obdobia). V tabuľke 2.4. je uvedené porovnanie týchto charakteristik vo vyspelých západných krajinách.

²⁰ Koch and Thimann (1997)

Tab. 2.4. Maximálne miery nahradenia vymeriavacieho základu dôchodkom, vymeriavacia sadzba za rok účasti v systéme a dĺžka započítateľného obdobia

Krajina	Max. miéra nahradenia	Ročná vymer. sadzba	Započítateľné obdobie
Rakúsko	80 %	1,60 - 2,11	Najlepších 15 r.
Talianosko	80 %	2,00	Posledných 5 r.
Švédsko	60 %	(a)	Najlepších 15 r.
Nemecko	60 %	1,50	Kariéra
Francúzsko	50 %	1,75	Najlepších 12 r.
USA	41 %	(b)	Kariéra
Japonsko	30 %	0,75	Kariéra
Kanada	25 %	0,50	Kariéra
Veľká Británia	20 %	0,40	Kariéra

Prameň: Koch and Thimann (1997); ILO (1996)

Pozn.: (a) Vymeriavacia sadzba klesá s počtom príspevkových rokov

(b) Vymeriavacia stúpa s klesajúcim vymeriavacím základom

Ako vidno, rozdiely medzi jednotlivými systémami sú značné. Vo všeobecnosti možno konštatovať, že najveľkorysejšie sú európske systémy, a to najmä klasické bismarckovské systémy - rakúsky a nemecký, taliansky systém a škandinávske systémy. Menej štredé sú anglosaské a mimoeurópske systémy, v rámci ktorých pomerne nevýhodný pre poistencov je systém vo Veľkej Británii, charakteristický pre konzervatívny vývoj krajiny počas dlhého obdobia.

3. Porovnanie repartičného a fondového systému dôchodkového zabezpečenia

3.1. Porovnanie z hľadiska celkových ekonomických efektov

V súvislosti s nepríaznivým demografickým vývojom sa repartičné systémy v západnej Európe dostávajú do finančnej krízy. Istým východiskom by mohlo byť čiastočné alebo úplné nahradenie repartičného principu principom kapitalizačným. O vhodnosti úplného prechodu na kapitalizačný princíp financovania možno s úspechom pochybovať. Doteraz jediným experimentom v tomto smere bola čílska reforma v roku 1981. Vzhľadom na dlhodobé dopady zmien v systéme dôchodkového zabezpečenia by bolo ešte predčasné uzavrieť hodnotenie tohto prechodu z pohľadu ekonomiky ako celku. V ďalšom preto uvádzam niekolko argumentov pre i proti fondovému systému ako vyplynuli zo skúseností krajín, v ktorých sa takýto prechod realizoval.

- Celkové operačné náklady dôchodkových fondov vysoko prevyšujú náklady repartičného systému. Táto skutočnosť často vzbudzuje obavy o efektivnosť hospodárenia s príspevkami poistencov. V samotnom Chile sa napríklad celkové operačné náklady dôchodkových fondov pohybujú typicky v rozmedzi 15 - 30 % ročného objemu príspevkov.²¹ V porovnaní s repartičným systémom sa teda stráca značná časť príjmov, ktoré by sa mohli kapitalizovať. Najväčšiu časť operačných nákladov - 30 až 40 % predstavujú marketingové náklady fondov.
- Prechod z repartičného systému na fondový je veľmi nákladný. Je to najmä preto, že treba finančovať aj dôchody starých účastníkov, ktorí do fondu neprispievali alebo prispievali len kratšiu dobu. V Chile sa uskutočnil masívny prechod k fondovému systému v roku 1981. Z dôvodu krytie nárokov z predchádzajúceho dôchodkového systému mali počas prvých 10 rokov po prechode na fondové hospodárenie ročný deficit na výdavkoch na dôchody v rozsahu 4 % HDP. Tento efekt neboli vyvážený nárostom osobných úspor spojených s dôchodkovým sporením, ktoré rastli ročne

²¹ Mueller, K., s. 5

zhruba len o 2,4 % HDP. Podľa prognóz bude deficit spojený s prechodom zrejme pretrvávať asi do roku 2020, t.j. viac ako 40 rokov po začatí reformy.²² Prognózy ohľadne prechodového deficitu pre krajiny strednej a východnej Európy sú v tomto smere ešte nepriaznivejšie, nakoľko je tu nepriaznivejšia veková skladba obyvateľstva a väčšie pokrytie obyvateľstva dákmi dôchodkového zabezpečenia. Na prechod doplatia počas neho ekonomicky aktívne generácie, ktoré musia platiť na svoje budúce poistenie aj na nároky zdedené z predošlého systému.²³

- Poistenci dôchodkových fondov sú ohrození bankrotom a infláciou. Tieto riziká sú obzvlášť výrazné v prispevkovo definovaných schémach, kde sú účastníci povinni platiť presne určené prispevky, zatiaľ čo vyplácané dávky sa menia v závislosti od trhových podmienok. V prípade krachu na trhu s akciami tesne pred začiatkom výplaty dôchodkov sú účastníci tvrdо postihnuti znižením dávok²⁴. Menšie sú riziká účastníkov dôvodovo definovaných plánov, ktoré zaručujú určitú úroveň dávok, vyjadrenú napríklad ako vopred určené percento končného platu (v závislosti od počtu odpracovaných, resp. prispevkových rokov). Garantom takýchto plánov bývajú často zamestnávatelia, ktorí znášajú riziko spolu s poistencami a udržujú fondy v aktuárnej rovnováhe.
- Účasť v dôchodkových fondoch znižuje mobilitu pracovných súl. Zapojenie zamestnávateľov do prispevkového procesu totiž sťažuje resp. úplne znemožňuje prevoditeľnosť nárokov medzi jednotlivými fondami. Pri predčasnom odchode z dôchodkovej schémy má účastník často právo len na vrátenie vložených prostriedkov, bez nároku na vyplácanie čo i len čiastkového dôchodku.
- Zavedením kapitalizačného princípu do financovania dôchodkového zabezpečenia sa môže odľahčiť zaťaženie verejných rozpočtov sociálnymi výdavkami. V súvislosti s európskou integráciou třeba napríklad spomenúť, že podmienkou členstva v Európskej menovej únii (EMU) je napríklad limit na sociálne výdavky vo výške 60 % HDP. Prítom dôchodkové systémy tvoria často podstatnú časť sociálnych výdavkov.
- Pri kapitalizačnom financovaní dochádza v dôchodkových fondoch k akumulovaniu kapitálu (tzv. dlhých peňazí), ktoré možno využiť na investície a oživenie ekonomiky. Intuitívne je jasné, že zvýšenie úspor môže byť ekonomike užitočné. Na druhej strane, výsledky empirických výskumov sú v tomto smere nejednoznačné. Každopádne sa však zhodujú v tom, že blahodárne účinky nahromadenia úspor sú podmienené celkovou pripravenosťou ekonomiky absorbovať akumulovaný kapitál. Nevyhnutou podmienkou je okrem iného aj rozvinutý a dobre fungujúci kapitálový trh a súvisiace inštitúcie, ako aj limitovanie politického rizika zneužitia fondov. V mnohých krajinách sú dôchodkové fondy podrobene detailnej regulácii nakladania s prostriedkami poistencov. Cieľom regulácie je najmä zniženie rizika bankrotu a prevencia koncentrácie. Na druhej strane sa však vyskytuje i predpisovanie povinného podielu štátnych dlhopisov resp. iných cenných papierov v portfóliach dôchodkových fondov, čím si štát sám vynucuje ich odber.
- Prechod z repartičného systému na fondový je z politického hľadiska jednoduchší ako reštriktívne reformy existujúceho repartičného systému. Občania totiž starý systém poznajú a dokážu pomerne dobre odhadnúť dopad zmien akými sú napríklad zvýšenie prispevkových sadzieb alebo zniženie vymeriavacích sadzieb pre dôchodky. Podstatne odlišný nový systém je pre verejnosť neprehľadný a reštriktívne opatrenia sa v ňom ľahšie skryjú.
- Prispevky do dôchodkových fondov zo strany zamestnávateľa podliehajú v mnohých krajinách daňovým úľavám.

²² Mueller, K., s. 6

²³ V samotnom Chile je napríklad dodnes povinný fondový systém len jedným z troch pilierov dôchodkového systému. Prvým pilierom je systém sociálnych dôchodkov pre tých účastníkov, ktorí do fondového systému prispievali menej ako 20 rokov, resp. neprispievali vôbec. Tento systém je financovaný z daní.

²⁴ V dôsledku takého krachu sa napríklad v Anglicku v roku 1974 priznávané dôchodky znižili na polovicu v porovnaní s dôchodkami priznanými v roku 1973.

3.2. Konštrukcia výpočtu dávok pre individuálneho účastníka

V predošej časti sme sa zaoberali porovnaním repartičného a fondového systému dôchodkového zabezpečenia z hľadiska celkových ekonomických efektov. V tejto časti sa budeme zaoberať porovnaním týchto systémov z hľadiska individuálneho účastníka. Pre priblženie sa k situácii v SR urobíme niekoľko hypotetických výpočtov dávok pre tzv. priemerného účastníka systému dôchodkového poistenia s cieľom porovnať alternatívne systémy financovania dôchodkov z hľadiska ich prínosu pre poberateľa dávok.

Pod priemernými účastníkmi dôchodkového systému si predstavíme muža a ženu, ktorí sa narodili v roku 1980 a stali sa účastníkmi systému vo veku 18 rokov v roku 1998, od kedy by teoreticky mala platiť nová úprava dôchodkového zabezpečenia. Ďalej budeme predpokladať, že v SR nedojde k úprave dôchodkového veku. Nás priemerný účastník teda pôjde do plného starobného dôchodku vo veku 60 rokov, kedy bude mať odpracovaných (resp. prispevkami pokrytých) 42 rokov, účastníčka pôjde do plného starobného dôchodku vo veku 56 rokov (pri jednom dieťaťa), keď bude mať odpracovaných 38 rokov. Pri určovaní priemerných demografických charakteristik budeme vychádzať z posledných údajov, ktoré sú momentálne k dispozícii, t.j. úmrtnostných tabuľiek pre SR z roku 1995. Podľa týchto je stredná očakávaná dĺžka života 60-ročného muža zhruba 69 rokov a 56-ročnej ženy 77 rokov. Z toho vyplýva, že nás priemerný účastník by poberal dôchodok po dobu 9 rokov a účastníčka po dobu 21 rokov. Predpokladajme, že počas celej pracovnej kariéry budú priemerní účastníci dosahovať priemernú mzdu v národnom hospodárstve.

Pre oboch priemerných účastníkov v ďalšom porovnáme ich príspevky (dávky), ktoré by odvádzali (poberali) v troch variantách zabezpečenia: v repartičnom systéme dôchodkového zabezpečenia podľa navrhovanej novej zákonnej úpravy v SR, v systéme fondového financovania v rámci dôchodkového fondu a nakoniec pri absencii zabezpečovacích systémov, keď by si účastník musel zabezpečenie obstarávať sám, napríklad dlohotobým sporením v banke.

Pri výpočtoch budeme všade predpokladať, že čistá nominálna úroková miera na dlhodobé vklady v peňažných ústavoch bude dosahovať 10 % a nominálne mzdy budú rást priemerne o 9 % (t.j. teoreticky by pokrývali napr. 7 % -nú infláciu a 2 %-ný rast produktivity).

A. Repartičný systém dôchodkového zabezpečenia

Pri výpočte budeme používať parametre a pravidlá navrhované novou zákonnou úpravou dôchodkového zabezpečenia v SR, ktorá by mala vstúpiť do platnosti v roku 1998. Stručne zhrnuté, obaja priemerní účastníci, muž i žena, by prispievали mesačne 5,9 % z priemernej mzdy²⁵. Ich priemerný osobný mzdový bod by bol teda v zásade rovný jednej. Pre priblženie k realite započítame žene 5 rokov náhradných dôb (napr. pri starostlivosti o dieťa podľa novej navrhovanej úpravy), čím sa jej priemerný osobný mzdový bod o niečo zníži. U oboch účastníkov sa uplatní redukcia mzdového bodu podľa navrhovanej úpravy. Bielym miestom novej úpravy je hodnota osobného mzdového bodu vyjadrená v Sk, ktorá sa uplatní pri výpočte konečného dôchodku. Počítajme s hodnotou 142 Sk, ktorá sa použila pri prognózovaní na MPSVR SR. Nakol'ko hodnota osobného mzdového bodu (tzv. aktuálna dôchodková hodnota v dikcii pripravovaného zákona) má byť pravidelne určovaná na ad hoc báze, kľúčovou otázkou je aj valorizovanie tejto hodnoty. Zavedieme optimistický predpoklad, že táto hodnota by sa zvyšovala rovnakým tempom ako priemerné mzdy v národnom hospodárstve, t.j. o 9 %.

Z uvedených predpokladov by nás priemerný účastník dostával starobný dôchodok, ktorý by v čase priznania predstavoval 35,01 % aktuálnej priemernej mzdy v národnom hospodárstve a u účastníčky by miera nahradenia bola 31,27 %. Na výšku miery nahradenia okrem iného podstatným spôsobom vplýva redukcia osobného mzdového bodu. Pre porovnanie možno uviesť, že bez redukcie by sa miery

²⁵ Zámerne sa na tomto mieste nezaoberáme výšku príspevku zamestnávateľa, nakol'ko chceme zhodnotiť alternatívy z pohľadu účastníka, a nie celkovú bilanciu systému dôchodkového zabezpečenia.

nahradenia u priemerných účastníkov v čase priznania dôchodku pohybovali na úrovni 52,51 % u muža a 45,64 % u ženy.

Udržanie počiatočných mier nahradenia je v ďalšom otázka valorizácie už priznaných dôchodkov. Podľa navrhovanej úpravy sa má valorizovať nižším z nárostov životných nákladov a priemerných miezd. Je teda realistické predpokladať, že miera nahradenia vo vzťahu k priemernej mzde bude konštantná alebo klesajúca.

Ako vidno z predchádzajúceho, pri uplatnení navrhovanej redukcie by bola miera nahradenia priemernej mzdy pomerne nízka (okoľo úrovne 30 %), a to i za optimistického predpokladu, že by sa hodnota mzdového bodu až dočasne držala krok s nárostrom priemernej mzdy. Pri výpočte bol použitý rad ďalších vcelku optimistických predpokladov (napr. absencia náhradnych dôb z titulu ochorenia, nezamestnanosti a lebo iných príčin, a tiež celoživotné dosahovanie priemernej mzdy), ktorých nedodržanie by vplývalo na zníženie miery nahradenia. Z toho vyplýva, že je veľmi žiaduce aby bol základný repartičný systém doplnený iným zdrojom dôchodkov - dôchodkovým pripoistením založeným na fondovom princípe.

B. Financovanie z osobných úspor

V predošej časti tejto štúdie sa už hovorilo o tzv. aktuárnej spravodlivosti repartičného systému, na ktorý možno nahliať ako na povinné úspory. Nevýhodnosť takýchto nútenejch úspor pre jednotlivca rastie ak rast reálnej úrokovnej miery prevyšuje kumulatívny rast reálnych miezd a ekonomicky aktívneho obyvateľstva. Teoreticky možno uvažovať o takej alternatíve, keď by účasť v systéme dôchodkového zabezpečenia nebola povinná a jednotlivec by namiesto odvodov do systému pravidelne sporil na vlastný účel v peňažnom ústave. Na ilustráciu možno opäť použiť príklad priemerných účastníkov a ekonomických predpokladov popísaných v bode 1 vyššie. Dajme tomu, že by si naši priemerní účastníci chceli vyplácať dôchody na úrovni 40 % aktuálnej priemernej mzdy v národnom hospodárstve. Pri predpokladanej úrokovnej miere 10 % a 9 %-nom raste nominálnych miezd by nás priemerný účastník takýmto spôsobom vyčerpal svoj kumulovaný fond asi v predposlednom roku života, t.j. v poslednom roku by už nemal prostriedky na vlastný dôchodok. Pokiaľ by mal mať dosť prostriedkov na krytie celej dôchodkové doby, musel by si vyplácať dôchodok len na úrovni 35 % aktuálnej priemernej mzdy, alebo prispievať na úspory vyšším percentom počas aktívnej kariéry (6,65 % namiesto uvažovaných 5,9 %), resp. by sa museli zmeniť iné parametre systému úroková miéra by musela byť vyššia alebo rast miezd nižší. Nevraviač o tom, že počítame s priemernou dĺžkou života 69 rokov, t.j. po uplynutí tejto doby by už účastník nemal ďalšie prostriedky ani za týchto modifikovaných predpokladov. Priemerná účastníčka by bola v horšej situácii ako muž, nakoľko za pôvodných predpokladov by vyčerpala svoje akumulované prostriedky zhruba 15 rokov pred dovršením očakávanej dĺžky života (77 rokov). Pokiaľ by si chcela dôchodkami pokrýť celú dôchodkovú dobu, musela by si vyplácať dôchodok len vo výške 14 % aktuálnej priemernej mzdy, resp. prispievať na mesačné sporenie počas aktívnej kariéry takmer 16 % percentami svojej hrubej mzdy.

Z uvedeného je jasné, že i keď odhliadneme od rizik kapitálového trhu a prijmeme pomerne optimistické ekonomicke predpoklady, individuálne samozabezpečenie osôb dôchodkami neprihádza do úvahy.

C. Dôchodkový fond s kapitalizáciou prostriedkov.

Poslednou nezmiešanou stratégiou dôchodkového zabezpečenia by bola účasť v dôchodkovom fonde založenom na princípe fondového hospodárenia. I keď dávkové plány takýchto fondov je ťažké predpokladať v izolácii od skutočnej ekonomickej a konkurenčnej situácie, možno použiť poistno-matematické princípy používané týmito fondmi na modelové výpočty pre našich priemerných účastníkov.

Zaručené úrokové miery používané v dávkových plánoch dôchodkových fondov bývajú podstatne nižšie ako aktuálne úrokové miery na peňažné vklady. Bežná hodnota používaná v ČR je napríklad 4 %.

Predpokladajme, že v príspevkovo definovanom dávkovom pláne by za týchto podmienok násť priemerný účastník pravidelne sporil na dôchodkové zabezpečenie. Pokiaľ by chcel pri odchode do dôchodku dosiahnuť na svojom osobnom účte takú istú sumu ako pri sporeni v banke v predchádzajúcom príklade, musel by mesačne prispevať 18 % svojej hrubej mzdy. Z takto akumulovanej sumy by sa mu potom vyrátal dôchodok pri zohľadnení anuity podľa aktuálnych životných tabuľiek. Ak by sme počítali s anuitou podľa tabuľiek pre SR z roku 1995, mesačný vymeraný dôchodok by mohol predstavovať v čase jeho priznania zhruba 26,8 % aktuálnej priemernej mzdy. Pokiaľ by fond dôchodky nevalorizoval, v dôsledku rastu nominálnych miezd by miera nahradenia za kumulatívne obdobie poberania dôchodku klesla asi na 15 %.

I pri zohľadnení schématickosti uvedeného výpočtu sa ponúka úvaha o vhodnosti zapojenia fondového principu ako doplnkového zdroja dôchodkového zabezpečenia. Ak by sme u nášho účastníka predpokladali odvádzanie príspevkov do fondu (rôznymi subjektami) vo výške terajších 26,5 % vymeriacieho základu počas celej pracovnej kariéry, výsledná miera nahradenia by bola podstatne vyššia ako v uvedenom príklade, kde sme pre porovnanie boli viazaní porovnatel'ou kumulovanou sumou ako našom repartičnom príklade. Pri absencii repartičného systému by teda miera nahradenia nemusela poklesnúť, avšak k takejto absencii by sa dalo prepracovať až po prechodnom období. Počas neho by vznikali obrovské problémy so zabezpečením účastníkov, ktorí by vo fondovom systéme participovali len časť svojej aktívnej kariéry, resp. starodôchodcov, ktorí neparticipovali vôbec. Miery nahradenia pre takýchto účastníkov by boli neúnosne nízke a ich dôchodky by sa museli kryť z iných zdrojov, bud' rozpočtových alebo akýmsi prerozdelením príspevkov od aktívnych účastníkov fondového systému. To by sa vlastne rovnalo zavádzaniu repartičných prvkov do fondového systému. Okrem toho by sa neúmerne zvýšilo zaťaženie generácií pracovne činných v období prechodu od plného repartičného na plný fondový princíp.

4. Ďalšie dôležité aspekty dôchodkového systému v medzinárodnom porovnaní

4.1. Mechanizmus valorizácie

Valorizácia je jediným spôsobom ochrany už vymeraných a vyplácaných dôchodkov pred podmývaním ich reálnej úrovne infláciou. Vo všetkých dôchodkových systémoch bez výnimky sa dôchodky valorizujú a takmer vo všetkých je valorizácia zabudovaná už aj do spôsobu výpočtu samotných dôchodkových dávok. Klasickým príkladom je napríklad zvyšovanie tzv. maximálnych poistiteľ'nych príjmov, s ktorými sa počíta pri vyčislení vymeriacacieho základu dôchodku. V niektorých prípadoch sa tieto príjmy vyjadrujú absolútou sumou a zvyšujú sa ad hoc administratívnymi nariadeniami. Optimálnejšou variantou je vyčislenie poistiteľ'nych príjmov v relatívnom meradle, napríklad vo vzťahu k priemernej mzde. Ide o pružné vyjadrenie, ktoré netreba ďalej administratívne zvyšovať z titulu rastu miezd v ekonomike. S takýmto spôsobom v podobe tzv. osobných mzdrových bodov počíta i navrhovaná nová právna úprava dôchodkového zabezpečenia u nás. Dopolňa sa maximálne poistiteľ'né príjmy u nás vyjadrujú v absolútном meradle. Tento fakt spôsobuje potrebu valorizovať dôchodky už zároveň s ich príznamom, čo je nepraktická a administratívne náročná metóda.

V mnohých dôchodkových systémoch je pritomná i redukcia poistiteľ'nych príjmov pre výpočet vymeriacacieho základu dôchodku. Redukcia má za následok jednak obmedzenie celkových výdavkov na dôchodky, jednak prerozdelenie zdrojov v rámci systému. Prerozdelenie je v repartičných systémoch v zásade prítomné všade tam, kde sa lišia vymeriacie základy dôchodkov a príspevkov, alebo sadzby pre výpočet príspevkov na jednej strane a dôchodkov na strane druhej. V niektorých krajinách v snahe o čo najväčšiu spravodlivosť systému ustanovili rovnaké vymeriacie základy pre príspevky a dôchodky. Z tabuľky 4.1. napríklad vidno takúto situáciu vo Francúzsku a Rakúsku. Pre dôsledné uplatnenie principu spravodlivosti by sa však žiadala nielen rovnosť vymeriacích základov, ale aj rovnosť vymeriacich sadzieb pre príspevky a dôchodky a potlačenie redukcie. Toto je ale v repartičných systémoch takmer nemožné vzhľadom na ich celkovú bilanciu. Ako vidno z tabuľky, intervalová

redukcia sa hojne uplatňuje najmä v krajinach V4. Poľská úprava je pritom pomerne pružná, nakoľko indexuje obmedzenie voči aktuálnej priemernej mzde. V Česku a Maďarsku sa používajú absolútne intervaly, ktoré vyžadujú administratívne zvyšovanie. Pri tomto je vysoká pravdepodobnosť zaostávania úpravy za skutočným vývojom mierz v ekonomike. Kladnou stránkou českej a maďarskej redukcie z pohľadu účastníkov systému je otvorenie horného intervalu, ktorý je prakticky zhora neobmedzený. Limituje sa tým prerozdeľovanie medzi účastníkmi. Súčasná slovenská úprava vychádza z tohto porovnania pomerne nepriaznivo. Jednak sa používajú absolútne intervale, ktoré sa ani nevyžijú (situácia sa radšej rieši administratívnym zvyšovaním dôchodkov), jednak sa horný interval zhora užatvára hranicou 10 000 Sk. Obdobná situácia je u nás napríklad aj pri určení sadzieb dane z príjmov, keď jednotlivé zdaňovacie pásmá vyjadrené v absolútnych intervaloch zostávajú rovnaké počas dlhej doby. Následkom toho sa s rastom nominálnych príjmov v čase dostávajú daňovníci do vyšších sadzobných pásiem, i keď ich reálne príjmy nemusia rást. Stúpa tak priemerne daňové zaťaženie obyvateľstva a nepriamo sa überá priestor i pre odvody do fondov sociálneho zabezpečenia.

Navrhovaná nová právna úprava v SR je progresívnejšia v tom zmysle, že samotný vymeriaci základ vyjadrený vo forme mzdových bodov je indexovaný voči priemernej mzdze v ekonomike, a preto si už nevyžaduje administratívnu valorizáciu. Navrhovaná nová redukčné schéma je opäť zhora uzavretá, keď sa prakticky nezohľadňujú zárobky prevyšujúce dvojnásobok priemernej mzdy.

Na rozdiel od vymeriacieho základu vymerané dôchodky ľahko zrelativníť na účely ich valorizácie, preto sa ich zvyšovanie zvyčajne vykonáva v pravidelných intervaloch podľa rastu niektorých objektívnych ekonomickej veličín. Najčastejším ukazovateľom valorizácie býva priemerná nominálna mzda v ekonomike a úroveň cien. Pri valorizovaní podľa cien sa v podstate zachováva reálna úroveň dôchodkov, pričom ich pomer k priemernym mzdám závisí od toho, akým tempom rastú nominálne mzdy. Pri valorizovaní podľa mierz sa sice nezaručuje zachovanie reálnej úrovne dôchodkov, ale zachováva sa pomer nahradenia priemernej mzdy priemerným dôchodkom. Valorizácia podľa mierz má dve varianty - podľa čistej alebo hrubej mzdy. Pre posudenie výhodnosti týchto variant pre účastníka je teda rozhodujúci rast daňového zaťaženia. Aj definícia čistej mzdy na účely valorizácie sa môžu líšiť. V Rakúsku sa napríklad čistou mzdou v tomto zmysle rozumie hrubá mzda znižená o príspevky do fondov sociálneho poistenia, ale pred zdanením. Vďaka progresivnosti daňového systému sú teda dôchodcovia takouto valorizáciou zvýhodnení. Čisté mzdy sa používajú pri valorizácii aj v Nemecku a Japonsku, v ostatných krajinach prevláda valorizácia podľa cien, menej častá je zmiešaná valorizácia podľa cien a mierz. Kombinácia cien s hrubými mzdami sa používa napríklad vo Francúzsku a vo Finsku, pričom podobná úprava je navrhovaná i u nás.

Ako už bolo spomenuté v časti zaoberajúcej sa makroekonomickými charakteristikami systému, navrhovaná zákonára úprava v SR počíta so zmiešanou indexáciou dôchodkov voči nálastom životných nákladov a nominálnych mierz, a to vždy k nižšiemu z nich. V dôsledku toho ľahko predpovedať budúcu úroveň reálnych dôchodkov voči reálnym mzdám. Táto bude závisieť od vzájomného pomeru medzi rastom nominálnych mierz a rastom cien. Pokial by nominálne mzdy rastli rýchlejšie ako inflácia, pomer reálnych dôchodkov voči reálnym mzdám bude klesať. Miera nahradenia priemernej mzdy priemerným dôchodkom v reálnom vyjadrení sa teda bude znižovať. Pokial by naopak inflácia predbiehala rast nominálnych mierz, táto miera nahradenia by sa neznižovala. Zamýšľaná mzdová regulácia, pokial by bola dlhodobejšia, by teda mala dopad aj na reálne miery nahradenia mierz dôchodkami.

Tab. 4.1 Obmedzenie poistiteľných príjmov a redukcia vymeriavacích základov vo vybraných krajinách

Krajina	Obmedzenia vymeriavacieho základu pre:	
	príspevky	dôchodky
<i>Výber EU</i>		
Francúzsko	13 540 FF/mes.	13 540 FF/mes.
Nemecko	Min. 590 DM/mes. (500 vých. Nem.) Max. 96 000 DM/rok (81 600 vých. Nem.)	46,23 DM/mes. (37,92 vých. Nem.) násobené počtom mzdových bodov
Rakúsko	39 000 ATS/mes.	39 000 ATS/mes.
Švédsko	7,5 - násobok tzv. základnej sumy (36 200 kronor v januári 1996)	Univerzálny dôchodok: 96 % redukovanej základnej sumy násobené pomerom pokrytých rokov na požadovanom počte pokrytých rokov Príjmove závislý dôchodok: 60 % redukovanej základnej sumy násobené počtom mzdových bodov za 15 najlepších rokov (max. 6,5 bodu / rok ak 30 pokrytých rokov)
Veľká Británia	Min. 58 lb./týždeň Max. 440 lb./týždeň	
<i>V4</i>		
Česká republika		100 % hrubého príjmu do 5000 Kč/mes. 30 % časti od 5000 do 10 000 Kč/mes. 10 % časti nad 10 000 Kč/mes.
Maďarsko	900 000 HUF ročne pre zamestnanca, žiadne obmedzenie pre zamestnávateľa	100% hrubého príjmu do 14 000 Ft/mes. 90 % časti od 14 000 do 16 000 Ft /mes. ... 30 % časti od 70 000 do 80 000 Ft/mes. 10 % časti nad 80 000 Ft/mes.
Poľsko		250 % priemernej mzdy
Slovensko	8 - násobok minimálnej mzdy (21 600 Sk/mes. v 1997)	100 % hrubého príjmu do 2500 Sk/mes. 30 % časti od 2500 do 6 000 Sk/mes. 10 % časti od 6 000 do 10 000 Sk/mes.

Prameň: *Social Protection in Europe: Outline of Social Security Programmes, 1996, International Social Security Association, Geneva*

4.2. Prispevkové zaťaženie a úloha štátu

Financovanie sociálneho zabezpečenia sa stáva čoraz náročnejším nielen v prechodových ekonomikách, ale i v krajinach EU. Takmer všetky európske štáty prijali v posledných rokoch zmeny vo svojich systémoch sociálneho zabezpečenia s cieľom zredukovať ich budúce náklady. Okrem zásadných zmien, akými sú napríklad zvyšovanie dôchodkového veku, sa často siahalo po štrukturálnych zmenach typu selektívneho zvyšovania a znižovania prispevkového zaťaženia. Selektívnymi zmenami sa sleduje efekt nepriamych dotácií určitým subjektom. V Rakúsku sa napríklad zredukovali prispevkové sadzby na poistenie v nezamestnanosti pre tých zamestnávateľov, ktorí zamestnají starších pracovníkov (nad 50 r.) a zaviedli sa jednorázové odvody pre zamestnávateľov, ktorí takýchto pracovníkov prepustia. V Taliansku sa zaviedli podobné selektívne opatrenia s cieľom podporovať zamestnanie na čiastkové úvádzky. Fínsko zvýhodnilo malé podniky a Francúzsko pracovníkov s nízkymi príjmami.

Z hľadiska úpravy celkového príspevkového zaťaženia pre sociálne zabezpečenie sa v uplynulých rokoch v krajinách EU neobjavili uniformné tendencie. Naopak, trendy boli protichodné, so zvyšovaním zaťaženia v niektorých členských štátach a znížovaním v iných²⁶. Celkové porovnanie sadzieb pre príspevky na dôchodkové zabezpečenie v EU a v krajinách V4 je uvedené v tabuľke 4.2. Z tabuľky jasne vyplýva podstatne vyššie príspevkové zaťaženie zamestnávateľov (i samostatne zárobkovo činných osôb) vo viesgrádskych krajinách, kde sa sadzby pohybujú nad úrovňou 20 %. Ďalej vidno i v väčšiu štrukturálnu rôznorodosť sadzieb v EU, ktorá na jednej strane sice ruší čistý poistný princip zdrojov financovania.

Z ďalšej tabuľky 4.3. je zrejmý i aktívny prístup štátu v krajinách EU, kde sa často časť nákladov na dôchodkové zabezpečenie kryje zo štátneho rozpočtu. Na Slovensku bola v posledných rokoch badateľná tendencia opačná - redukovať príspevky štátu a presúvať príspevkové zaťaženie na priečia ostatných subjektov. O tom, že táto stratégia nie je pri súčasných parametroch systému udržateľná, niet pochyb.

Aktívna úloha štátu je typická najmä pre tzv. dvojzložkové systémy, kde sa iba časť dôchodku viaže na dosiahnuté príjmy (resp. zaplatené príspevky) a tzv. prvá zložka dôchodku je priznávaná všetkým účastníkom bez rozdielu s cieľom zaručiť určitý minimálny životný štandard. Takéto systémy sú typické pre škandinávske krajiny. Ani v novej navrhovanej právnej úprave na Slovensku sa nepočíta s dvojzložkovou konštrukciou dôchodkov. Počíta sa sice s istou diverzifikáciou dôchodkového zabezpečenia medzi repartičným a fondovým princípom, ale vzhľadom na tempo zavádzania dôchodkového pripoistenia do praxe, fondový princíp v zabezpečení nebude zrejme v najbližších rokoch hrať dôležitejšiu úlohu.

Okrem iného by bolo potrebné riešiť aj otázku dodatočného príspevkového zaťaženia z titulu doplnkového dôchodkového poistenia. Ako už bolo spomenuté, priestor na takéto zvyšovanie je minimálny. Daňové zaťaženie priamymi daňami sa totiž zvyšuje v dôsledku nepružného stanovenia príjmových intervalov pre jednotlivé daňové sadzby. Celkové príspevkové zaťaženie do fondov sociálneho zabezpečenia je už na hranici únosnosti. V rámci dôchodkového pripoistenia by sa malo rátať s príspevkovou sadzbou okolo 2 až 3 %, ktorá by v blízkej dobe zabezpečila len pomerne nízke miery nahradenia priemernej mzdy dôchodkami (pod úrovňou 10 %). Zdroje pre dôchodkové zabezpečenie teda už nemôžu hľadať v zvyšovaní príspevkového alebo daňového zaťaženia. Bez ohľadu na to, akou časťou sa bude na celkovom zabezpečení podieľať fondový a akou časťou repartičný princíp, bude nutné prijať zásadné opatrenia akými sú napríklad zvýšená úloha štátneho rozpočtu v dôchodkovom zabezpečení (a teda financovanie prerozdelením existujúcich daňových príjmov), alebo zvýšenie dôchodkového veku. Inak bude dochádzať k postupnému prepadu reálnej úrovne dávok.

²⁶ Znižovalo sa napríklad v Írsku a vo Veľkej Británii, zvyšovalo sa napríklad v Luxembursku, Rakúsku a Fínsku.

Tab. 4.2. Výška príspevkov zamestnancov a zamestnávateľov na dôchodkové zabezpečenie v krajinách EU a V4

Krajina	Sadzby pre výber príspevkov	
	Zamestnanec [% z vymeriavacieho základu]	Zamestnávateľ [% z objemu mierzd resp. iného základu]
Výber EU		
Francúzsko	6,55 %	8,2 % poistených príjmov 1,6 % objemu mierzd
Nemecko	9,6 % 0 % ak mes. príjem < 610 DM (520 DM vých. Nemecko)	9,6 % objemu mierzd 19,2 % ak mes. príjem zamestnanca < 610 DM (520 DM vých. Nemecko)
Rakúsko	10,25 %	12,55 % objemu mierzd
Švédsko	1 % na univerzálny dôchodok	5,8 % objemu mierzd na univerzálny dôchodok 13 % objemu mierzd na príjmovozávislý dôchodok 0,2 % objemu mierzd na pomerný dôchodok (pri strate príjmu po prechode na častočný úvazok)
Veľká Británia	2 % z prvých 58,8 lib. mesačne 10 % zo zvyšného príjmu (max. z 440 lib. mesačne)	3 - 10,2 % podľa príjmového pásma
V4		
Česká republika	6,5 %	20,4 % objemu mierzd
Maďarsko	6 %	24,5 % objemu mierzd (*)
Poľsko	0 %	45 % objemu mierzd (**)
Slovensko	5,9 %	22,6 % objemu mierzd

Prameň: Social Protection in Europe: Outline of Social Security Programmes, 1996,
International Social Security Association, Geneva

Pozn.: (*) Používa sa aj na krytie dlhodobého úrazového poistenia z pracovných úrazov a rodinných prípadov

(**) Používa sa aj na ostatné sociálne dávky (okrem detských prípadov a podpory v nezamestnanosti)

Tab. 4.3 Podporné financovanie prerodzelením daňových príjmov

Krajina	
Výber EU	
Francúzsko	Štát nedotuje
Nemecko	Štát dotuje asi 20 % nákladov
Rakúsko	Štát garantuje akýkolvek deficit
Švédsko	Štát dotuje asi 25 % nákladov na univerzálné dôchodky
Veľká Británia	Štát plne hradí príjmovozávislé dávky
V4	
Česká republika	Štát garantuje akýkolvek deficit
Maďarsko	Štát garantuje akýkolvek deficit
Poľsko	Štát nedotuje
Slovensko	Štát garantuje akýkolvek deficit

Prameň: Social Protection in Europe: Outline of Social Security Programmes, 1996,
International Social Security Association, Geneva

4.3. Zvyšovanie dôchodkového veku

V úvode tejto štúdie bolo ukázané akým spôsobom bude demografický pomer závislosti (pomer obyvateľstva v poproduktívnom veku k obyvateľstvu v produktívnom veku) vplývať na pomer výdavkov na dôchodky k HDP. V počiatocnom období budú demografické pomery priaznivé a tlak sa začne prejavovať až po roku 2005.

Samotný demografický pomer závislosti je však len hrubým indikátorom zaťaženia dôchodkového systému, nakoľko nezohľadňuje skutočné pomery medzi pôberateľmi dávok a prispievateľmi. Tieto sú zachytené tzv. systémovým pomerom závislosti (niekedy nazývaný aj finančný pomer). Vývoj systémového pomeru závislosti v počiatocnom období transformácie v krajinách V4, v Bulharsku a v Rumunsku je zachytený v tabuľke 4.4. Vo všetkých uvedených krajinách sa pomer výrazne zvýšil, čím vzrástla záťaž na plieciach prispievateľov. Pomerne nízky bol nárast v Českej republike, kde má pomer najnižšiu hodnotu (0,5 v roku 1994). Veľké zaťaženie možno vidieť napríklad v Bulharsku (0,84 v roku 1994). Na Slovensku je hodnota relatívne nízka, ale tiež prekonala v priebehu transformácie značný nárast. Takéto zvýšenie pomeru počas obdobia niekoľkých rokov nebolo spôsobené demografickou situáciou, ale systémovými zmenami. Dôchodok sa použil ako alternatíva pre skrytú i potenciálnu nezamestnanosť.

Tab. 4.4 Vývoj systémových pomerov závislosti v bývalých socialistických krajinách

Krajina	1990	1991	1992	1993	1994
ČR	0,42	0,46	0,50	0,51	0,50
Maďarsko	0,47	0,50	0,58	0,66	0,64
Poľsko	0,40	0,45	0,49	0,53	0,54
SR	0,39	0,45	0,50	0,53	0,55
Bulharsko	0,55	0,65	0,78	0,80	0,84
Rumunsko	0,34	0,38	0,43	0,49	0,58

Prameň: Boeri, Burda, Kollo (1997)

Nakoľko otázka nutnosti zvyšovania dôchodkového veku v SR bola podrobne diskutovaná v predchádzajúcej štúdie venovanej systému dôchodkového zabezpečenia v SR²⁷, obmedzím sa na prehľad aktuálnych úprav dôchodkového veku v krajinách EU a V4, ako sú zhŕnuté v tabuľke 4.5. Pod potrebnou dobou sa tu rozumie doba účasti v systéme potrebná na ziskanie nároku na plný starobný dôchodok.

Proti zvyšovaniu dôchodkového veku sa niekedy argumentuje pomerne krátkou strednou dĺžkou života v bývalých socialistických krajinách v porovnaní napríklad so západnou Európou. Z porovnania uvedeného v tabuľke 4.6. vyplýva zhruba 5-ročný rozdiel medzi bývalými socialistickými krajinami a štátmi EU, a to ako pre mužov tak i pre ženy. Tomu by zodpovedal zhruba 5-ročný v dôchodkovom veku v SR a v EU, ktorý vidno z tabuľky 4.5. Z tej istej tabuľky však tiež vidno, že všetky ostatné krajin V4 už pristúpili na vyšší dôchodkový vek, napriek porovnatelnej strednej dĺžke života akú má SR. Táto zmena je vynútiená demografickými vyhliadkami. Ako už bolo spomenuté, nepriaznivé demografické pomery v SR sa začnú výraznejšie prejavovať až po roku 2005. Nepriaznivú finančnú situáciu však bude treba riešiť buď znižovaním úrovne dávok, resp. pokrytie obyvateľstva dávkami, alebo zvýšením dôchodkového veku. Vzhľadom na povahu zvyšovania dôchodkového veku, ktoré sa kvôli plynulosť prechodu vykonáva rozfázovane počas niekoľkých rokov, treba sa týmto riešením začať zaoberať i v SR. V tabuľke 4.7. sú zhŕnuté nedávne reformy dôchodkového veku v EU a bývalých socialistických krajinách.

²⁷ Lubyová (1996)

Tab. 4.5. Porovnanie dôchodkového veku v krajinách EU a V4

Krajina	Dôchodkový vek	Potrebná doba
<i>Víere EU</i>		
Francúzsko	Jednotný vek 60 rokov	150 štvrtí rokov účasti na poistení
Nemecko	Jednotný vek 63 rokov	35 rokov účasti na poistení
Rakúsko	Jednotný vek 65 rokov (a)	180 mesiacov účasti na poistení za posledných 30 rokov alebo 180 mesiacov krytých príspevkami
Švédsko	Jednotný vek 65 rokov	Univerzálny dôchodok: pobyt v krajinе aspoň po dobu 3 rokov, resp. priznané mzdrové body za aspoň 3 roky; pre plný dôchodok potrebný pobyt v dĺžke 40 rokov v období od 16 do 64 rokov veku, alebo 30 rokov s priznanými mzdrovými bodmi
Veľká Británia	Jednotný vek 65 rokov (b)	Účasť na poistení počas 9 desaťin pracovnej kariéry + príspevky odvodené od príjmu rovného aspoň 52 - násobku spodnej hranice pre týždenný vymeriavací základ pre príspevky
<i>V4</i>		
Česká republika	Muži 62 rokov, ženy 56 - 61 rokov v závislosti od počtu vychovaných detí (c)	25 rokov účasti na poistení
Maďarsko	Jednotný vek 60 rokov (d)	20 rokov zamestnania
Poľsko	Muži 65 rokov, ženy 60 rokov	25 rokov účasti na poistení pre mužov, 20 rokov pre ženy
Slovensko	Muži 60 rokov, ženy 53 - 57 rokov v závislosti od počtu vychovaných detí	25 rokov účasti na poistení

Prameň: *Social Protection in Europe: Outline of Social Security Programmes, 1996*, International Social Security Association, Geneva

Pozn.: (a) Platné od 2024, po postupnom zvyšovaní pre ženy; pôvodne 60 rokov pre ženy

(b) Platné po postupnom zvyšovaní pre ženy narodené po roku 1950; pôvodne 60 rokov pre ženy

(c) Platné od 2007, po postupnom zvyšovaní, pôvodná úroveň ako v SR

(d) Platné od 2003, po postupnom zvyšovaní pre ženy; pôvodne 56 rokov pre ženy

Tab. 4.6. Stredná dĺžka života pri narodení v roku 1992

Krajina				
Výber EU	Muži	Ženy	Muži	Ženy
Francozsko	72,3	80,5	72,9*	81,1*
Nemecko	72,1	78,7	72,7**	79,2**
Rakúsko	72,0	78,6	73,2	79,7
Švédsko	74,2	80,1	75,4	80,5
Veľká Británia	72,4	78,0	73,0 *	78,5
V4	Muži	Ženy	Muži	Ženy
Česká republika	67,1	75,3	68,5	76,1
Maďarsko	66,2	74,0	64,6	73,7
Poľsko	67,2	79,6	66,7	78,2
Slovensko	67,1	75,5	67,6	76,2

Prameň: Štatistické ročenky

Pozn.: * = 1990, ** = 1991

Tab. 4.7. Nedávne reformy (zvyšovanie) dôchodkového veku

Krajina	Pôvodný dôch. vek		Nový dôch. vek	
	Muži	Ženy	Muži	Ženy
Výber EU				
Talianosko	60	55	57 - 65	57 - 65
Rakúsko	65	60	65	65
Veľká Británia	65	60	65	65
V4				
Česká republika	60	53 - 57	62	57 - 61
Maďarsko	60		60	60
Poľsko			65	60
Slovensko	60	53 - 57	60	53 - 57
Iné prechodové ekonomiky				
Estonosko	60	55	65	60
Ukrajina	62	62	65	65

Prameň: Social Protection in Europe: Outline of Social Security Programmes, 1996, International Social Security Association, Geneva

- **Zhrnutie1.**
- Pomer výdavkov na dôchodky k HDP prekonal v tzv. prechodových ekonomikách po roku 1989 pomerne prudký nárast. V štyroch visegrádskych krajinách (V4) - Poľsku, Maďarsku, ČR a Slovensku sa v pomerne krátkom počiatočnom období ekonomickej transformácie v rokoch 1990 - 1993 index reálnych dôchodkov dramaticky znižil zo 100 na 78, 79, 74, a 73 bodov (v uvedenom poradí). Prítom v krajinách, v ktorých reálna úroveň dôchodkov klesla relativne menej sa pomer dôchodkov k HDP zvýšil viac. Napr. v Poľsku sa v období 1990-93 výdavky na dôchodky vyjadrené ako percentá HDP takmer zdvojnásobili (z 8.1 % na 14.72 %). Na Slovensku sa v uvedenom období tento pomer zvýšil len miernie (zo 7.4 % na 8.9 %). Vo vyspelých ekonomikách západnej Európy sa pomer výdavkov na dôchodky k HDP v roku 1994 pohyboval bežne nad úrovňou 10 %. V najbližších rokoch sa demografické pomery na Slovensku ešte kriticky neprejavia a tlak na pomer dôchodkov k HDP zosilne až v období po roku 2005.
- Z hľadiska kritéria aktuárnej spravodlivosti je spravodlivosť v repartičnom dôchodkovom systéme zabezpečená rovnosťou súčasnej hodnoty účastníkových príspevkov a dávok. V ekonómike kde ekonomicky aktívne obyvateľstvo rastie tempom n, reálne mzdy tempom v a čistá reálna úroková miera je r, sa podmienka aktuárnej spravodlivosti vyjadruje rovnosťou reálnej ročnej úrokovej mieru a súčtu tempa rastu reálnych miezd a ekonomicky činného obyvateľstva. Pri zachovaní doterajšieho vývinu by sa podľa podmienky aktuárnej spravodlivosti vyžadovala aspoň 5 %-ná čistá reálna úroková miera. Pokiaľ by sme predpokladali, že čistá nominálna úroková miera na dlhodobé vklady v peňažných ústavoch sa bude pohybovať okolo 10 % a inflácia bude stabilizovaná zhruba na úrovni 7 %, reálna úroková miera by dosahovala hodnotu okolo 3 %. Ak ďalej predpokladáme, že rast ekonomicky aktívneho obyvateľstva nebude významný, resp. v dlhodobom meradle bude klesať, rast reálnych miezd by musel kompenzovať uvedenú úroveň 3 %. To by znamenalo, že nominálne mzdy by museli ročne rásť zhruba o 10 %, čo je dlhodobo nerealistiký predpoklad..
- Príjmová nerovnosť medzi slovenskými dôchodcami po roku 1989 miernie poklesla. Pri vyhodnotení vývoja príjmovej a výdakovej nerovnosti medzi domácnosťami dôchodcov bez ekonomicky aktívnych členov sa zistilo, že tendencie vývoja boli opačné v obdobiach 1989-1992 a 1992-1995. Nerovnosť v oblasti pracovných príjmov ako jediná počas celého obdobia miernie rásť. V oblasti transferových príjmov, ktoré sú tvorené prevažne dôchodkami, je úroveň nerovnosti najnižšia, pričom tato v počiatočnom období do roku 1992 ešte miernie poklesla. Po roku 1992 nerovnosť miernie vzrástla, ale v roku 1995 ešte stále nedosiahla úroveň roku 1989. V oblasti výdavkov možno tiež konštatovať celkové zniženie úrovne nerovnosti počas obdobia 1989 až 1995.
- Pri porovnaní repartičného a fondového systému dôchodkového zabezpečenia z hľadiska celkových ekonomických efektov si treba uvedomiť, že celkové operačné náklady dôchodkových fondov vysoko prevyšujú náklady repartičného systému. Prechod z repartičného systému na fondový je veľmi nákladný. Je to najmä preto, že treba finančovať aj dôchodky starých účastníkov, ktorí do fondu neprispievali alebo prispievali len kratšiu dobu. Poistenici dôchodkových fondov sú ohrozeni bankrotom a infláciou. Tieto riziká sú obzvlášť výrazné v príspevkovo definovaných schémach, kde sú účastníci povinní platiť presne určené príspevky, zatiaľ čo vyplácané dávky sa menia v závislosti od trhových podmienok. Účasť v dôchodkových fondoch znižuje mobilitu pracovných sil. Na druhej strane treba povedať, že Zavedením kapitalizačného princípu do financovania dôchodkového zabezpečenia sa môže odlažiť začatie verejných rozpočtov sociálnymi výdavkami. Pri kapitalizačnom financovaní dochádza v dôchodkových fondoch k akumulovaniu kapitálu (tzv. dlhých peniaz), ktoré možno využiť na investície a oživenie ekonomiky. Prechod z repartičného systému na fondový je z politického hľadiska jednoduchší ako reštriktívne reformy existujúceho repartičného systému. Príspevky do dôchodkových fondov zo strany zamestnávateľa podliehajú v mnohých krajinách daňovým úl'avám.
- Z hľadiska valorizácie dôchodkov je navrhovaná nová právna úprava v SR je progresívnejšia v tom zmysle, že samotný vymeriavaci základ vyjadrený vo forme mzdových bodov je indexovaný voči priemernej mzdze v ekonómike, a preto si už nevyžaduje administratívnu valorizáciu. Navrhovaná

zákonná úprava v SR počíta so zmiešanou indexáciou dôchodkov voči nárastom životných nákladov a nominálnych miezd, a to vždy k nižšiemu z nich. V dôsledku toho bude budúca úroveň reálnych dôchodkov voči reálnym mzdam závisieť od vzájomného pomeru medzi rastom nominálnych miezd a rastom cien. Pokiaľ by nominálne mzdy rásťli rýchlejšie ako inflácia, pomer reálnych dôchodkov voči reálnym mzdam bude klesať. Pokiaľ by naopak inflácia predbiehala rast nominálnych miezd, táto miera nahradenia by sa neznižovala. Zamýšľaná mzdrová regulácia, pokiaľ by bola dlhodobejšia, by teda mala dopad aj na reálne miery nahradenia miezd dôchodkami.

- Priestor na zvyšovanie prispevkového zaťaženia v SR je minimálny. Daňové zaťaženie priamymi daňami sa totiž zvyšuje v dôsledku nepružného stanovenia príjmových intervalov pre jednotlivé daňové sadzby a celkové prispevkové zaťaženie do fondov sociálneho zabezpečenia je už na hranici únosnosti. Zdroje pre dôchodkové zabezpečenie teda už nemožno hľadať v zvyšovaní prispevkového alebo daňového zaťaženia. Bez ohľadu na to, akou časťou sa bude na celkovom zabezpečení podieľať fondový a akou časťou repartičný princip, bude nutné prijať zásadné opatrenia akými sú napríklad zvýšená úloha štátneho rozpočtu v dôchodkovom zabezpečení (a teda financovanie prerozdelením existujúcich daňových príjmov), alebo zvýšenie dôchodkového veku. Inak bude dochádzať k postupnému prepadu reálnej úrovne dávok.

Bibliografia:

- Boeri, T., Kollo, J. and M. Burda, 1997, Labour Market in Central Europe and the EU Enlargement, Centre for Economic Policy Research and Institute for East-West Studies, Economic Policy Initiative Forum, Portoroy, June 1997
- Cipra, T., 1990, Matematické metody demografie a pojištění, SNTL - Nakladatelství technické literatury, Praha
- Cipra, T., 1994, Pojistná matematika v praxi, Edice HZ, Praha
- Cipra, T., 1995, Praktický průvodce finanční a pojistní matematikou, Edice HZ, Praha
- Cipra, T., 1996, Penzijní pojištění a jeho výpočetní aspekty, Edice HZ, Praha
- Davis, E. P., 1993, The Structure, Regulation, and Performance of Pension Funds in Nine Industrial Countries, Policy Research Working Paper No. 1229, The World Bank, Financial Sector Development Department, December 1993
- Clarke, S., Hardy, M.R., Macdonald, A.S., Waters, H.R., Fundamentals of Actuarial Mathematics, Diploma in Actuarial Science, Vol. 1 - 4, Heriot-Watt University, Department of Actuarial Mathematics and Statistics, Edinburgh
- Garner, T. I., Lubyová, M., Terrell, K., 1995, Changes in Expenditure and Income Inequality in the Czech and Slovak Republics, 1989 vs. 1992, in: The Czech Republic and Economic Transition in Eastern Europe, Academic Press, Inc., New York
- Harnann, A. J., 1997, The Reform of the Pension System in Italy, IMF Working Paper 97/18, International Monetary Fund, European I Department, February 1997
- ILO, 1995, Social Protection in the Visegrad Countries: Four Country Profiles, Ed. by M. Cichon, ILO - Central and Eastern European Team, Budapest
- Koch, M., Thimann, C., 1997, From Generosity to Sustainability: The Austrian Pension System and Options for Its Reform, IMF Working Paper 10/1997, International Monetary Fund, European I Department and Fiscal Affairs Department, January 1997
- Lubyová, M., Moravčíková, I., 1996, Analysis of Inequality in the Slovak Republic During Transition, mimeo, CERGE-EI, Praha
- Moravčíková, I., Lubyová, M., 1996, Analysis of Poverty in the Slovak Republic During Transition, mimeo, CERGE-EI, Praha
- Lubyová, M., 1996, Systém dôchodkového zabezpečenia v Slovenskej republike, Pracovné materiály č. 2, Prognostický ústav SAV, Nadácia Friedricha Eberta, Bratislava
- McCutcheon, J.J., Scott, W.F., 1986, An Introduction to the Mathematics of Finance, The Institute of Actuaries and the Faculty of Actuaries in Scotland, Butterworth-Heinemann, Reed Elsevier plc group
- Mueller, K., Pensions: The "Chilean Model" for Central-Eastern Europe?, mimeo, Frankfurt Institute for Transformation Studies at European University Viadrina, Frankfurt

OECD, 1996, Review of Labour Market and Social Policy in the Slovak Republic, OECD, Paris

Pension Funds, Capital Controls and Macroeconomic Stability, OECD Working Papers No. 47, Vol. II, Paris

Roseveare, D., Leibfritz, W., Fore, D., Wurzel, E., 1996, Ageing Populations, Pension Systems and Government Budgets: Simulations for 20 OECD Countries, OECD Working Papers No. 84, Vol. IV, Paris

Rutkowski, J.J., 1996, Changes in the Wage Structure during Economic Transition in Central and Eastern Europe, World Bank Technical Paper No. 340, Social Challenges of Transition Series, IBRD/The World Bank, Washington

Social Protection in Europe: Outline of Social Security Programmes, 1996, International Social Security Association, Geneva

Sodomová, E., Kontšeková, O., Pažitná, M., 1996, Kvantifikácia príjmovej diferenciácie obyvateľstva a jej dôsledkov v procese transformácie ekonomiky v SR, Interný grantový projekt č. 0204/95, FHI Ekonomickej univerzity v Bratislave, Bratislava

Štatistická ročenka z oblasti dôchodkového zabezpečenia, Sociálna poistovňa, Bratislava, 1996

